

Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού

Τόμ. 13 (2014)

Special Issue - Life Skills

ΤΑ ΜΥΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΟΥΡΑΝΙΟΥ ΤΟΞΟΥ: ΕΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΝΔΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΣΕ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑ

Διονύσιος Μεσσάρης (Dionysios Messaris), Μαρκέλλα Παραμυθιώτου (Markella Paramythiotou), Αγγελική Θάνου (Aggeliki Thanou), Μίλτος Σακελλαρίου (Miltos Sakellariou), Ευγενία Φοράδη (Eugenia Foradi), Ρόζα Φρέρη (Roza Freri), Βασιλική Παπασιμπα (Vasiliki Paratsimpa), Νατάσσα Πάντζιου (Natassa Pantziou)

doi: [10.12681/icw.17974](https://doi.org/10.12681/icw.17974)

Copyright © 2018, Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά-Μη Εμπορική Χρήση 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μεσσάρης (Dionysios Messaris) Δ., Παραμυθιώτου (Markella Paramythiotou) Μ., Θάνου (Aggeliki Thanou) Α., Σακελλαρίου (Miltos Sakellariou) Μ., Φοράδη (Eugenia Foradi) Ε., Φρέρη (Roza Freri) Ρ., Παπασιμπα (Vasiliki Paratsimpa) Β., & Πάντζιου (Natassa Pantziou) Ν. (2014). ΤΑ ΜΥΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΟΥΡΑΝΙΟΥ ΤΟΞΟΥ: ΕΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΝΔΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΣΕ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑ. *Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού*, 13, 309–317. <https://doi.org/10.12681/icw.17974>

Μεσσάρης Διονύσιος, Περιφερειακός Διευθυντής Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Νοτίου Αιγαίου

Παραμυθιώτου Μαρκέλλα, Προϊσταμένη Επιστημονικής και Παιδαγωγικής Καθοδήγησης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Νοτίου Αιγαίου

Θάνου Αγγελική, Σχολική Σύμβουλος Προσχολικής Αγωγής

Σακελλαρίου Μίλτος, Υπεύθυνος Συμβουλευτικού Σταθμού Νέων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ν. Κυκλάδων και Συντονιστής στο Νότιο Αιγαίο αναφορικά με το Παρατηρητήριο για την πρόληψη της σχολικής βίας και τον εκφοβισμό του Υπουργείου Παιδείας

Φοράδη Ευγενία, Προϊσταμένη του 2/θ Νηπιαγωγείου Ποσειδωνίας

Φρέρη Ρόζα, Νηπιαγωγός

Παπατσιμπα Βασιλική, Νηπιαγωγός

Πάντζιου Νατάσσα, Νηπιαγωγός

ΤΑ ΜΥΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΟΥΡΑΝΙΟΥ ΤΟΞΟΥ: ΕΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΝΔΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΣΕ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ενδοσχολική βία και ο εκφοβισμός ανάμεσα στους μαθητές κυρίως των ηλικιών 8-15 έχουν κάνει αισθητή την παρουσία τους και στην Ελλάδα, μιας και οι συνθήκες ζωής (κοινωνικές-οικονομικές), όπως σε όλες τις σύγχρονες κοινωνίες, έχουν αλλάξει τις παραδοσιακές αξίες και τους θεσμούς. Ο εκφοβισμός αποτελεί κοινωνικό φαινόμενο που αφορά ολόκληρη την ομάδα στην οποία εκδηλώνεται και έχει σοβαρές επιπτώσεις τόσο στην σχολική επίδοση, όσο και στην ψυχική υγεία όσων εμπλέκονται. Ο ρόλος του Σχολείου είναι καθοριστικός και κύριο μέλημά του, εκτός από τη μετάδοση γνώσεων, είναι η ομαλή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των μαθητών και αποτελεί ένα σημαντικό φυσικό περιβάλλον για τα παιδιά, δημιουργώντας το πλαίσιο πρόληψης κι αντιμετώπισης τέτοιου είδους προβλημάτων έγκαιρα και αποτελεσματικά (Τσιάντης, Ι. 2010). Στη σχολική χρονιά που πέρασε βρεθήκαμε αντιμέτωποι με το φαινόμενο της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού σε Νηπιαγωγείο της Σύρου, γεγονός που αποδεικνύει ότι το φαινόμενο αυτό αφορά τελικά, όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο αυτό και με δεδομένο ότι δεν υπήρχε κάτι ανάλογο στη βιβλιογραφία, γεννήθηκε η ανάγκη να σχεδιαστεί εξ ολοκλήρου ένα παρεμβατικό πρόγραμμα προσαρμοσμένο στις ανάγκες της προσχολικής ηλικίας και στις ανάγκες της συγκεκριμένης τάξης, να εφαρμοστεί και να αξιολογηθεί τόσο κατά τη διάρκεια υλοποίησής του, όσο και ως προς τα αποτελέσματά του.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Ενδοσχολική Βία, παρεμβατικό πρόγραμμα, διαχείριση συναισθημάτων, διαμόρφωση ομάδων, συνεργασία.

THE SECRETS OF RAINBOW: A UNIVERSAL PROGRAM FOR THE MANAGEMENT OF BULLYING IN PRESCHOOL ENVIRONMENTS

ABSTRACT

School violence and bullying among students mostly from 8 to 15 years old has made its presence felt in Greece as well, since living conditions both social and economic, like in all modern societies have altered traditional values and institutions. Bullying is a social phenomenon that concerns the entire team in which it appears and affects seriously the school progress as well as the mental health of those involved. The role of school is determining, since its primary aim, apart from knowledge transmission, is to reassure that children have a normal psychological and social development, as it consists an important natural environment for children by creating the frame for the prevention and the confrontation of this kind of problems both on time and effectively (Tsiantis, I., 2010) In the past school year we confronted the phenomenon of school violence and bullying in our nursery school a fact that proves that this phenomenon concerns eventually all educational levels. In this frame, an imperative need has arisen to plan a complete programme adapted to the needs of preschool age and to the needs of our class since there wasn't anything similar in the bibliography, to implement it and assess its application as well as its results (when completed).

KEY-WORDS

Bullying, interventional program, management of emotions, groups configuration, cooperation

ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ.

Σκοπός αυτού του προγράμματος ήταν η κατανόηση, η ευαισθητοποίηση και η αντιμετώπιση του φαινομένου του εκφοβισμού και της βίας στο σχολείο μας. Εξίσου σημαντικός σκοπός υπήρξε η ανοσοποίηση των παιδιών της προσχολικής ηλικίας ενάντια στις συναισθηματικές δυσκολίες που το φαινόμενο αυτό προκαλεί, όπως επίσης και η ενδυνάμωσή τους, ώστε να διαχειρίζονται εποικοδομητικά τις καθημερινές μικρές ανατροπές ή ματαιώσεις μέσα από την ενίσχυση των κοινωνικών δεξιοτήτων και του θετικού κλίματος. Τέλος, σημαντικός σκοπός υπήρξε η θετική αξιοποίηση των ηγετικών προφίλ των παιδιών, που αναδύθηκαν.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Ο όρος «εκφοβισμός και βία στο σχολείο» (school bullying), όπως και ο όρος «θυματοποίηση» (victimization) χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν μια κατάσταση κατά την οποία ασκείται εσκεμμένη, απρόκλητη, συστηματική και επαναλαμβανόμενη βία και επιθετική συμπεριφορά με σκοπό την επιβολή, την καταδυνάστευση και την πρόκληση σωματικού και ψυχικού πόνου σε μαθητές από τους συμμαθητές εντός και εκτός σχολείου. Ο εκφοβισμός και η βία ανάμεσα στους συμμαθητές μπορεί να πάρουν σωματική, ψυχολογική και κοινωνική μορφή (Τσιάντης, 2010).

Ειδικότερα τα φαινόμενα αυτά μπορεί να εκδηλωθούν με: χειρονομίες, σπρωξιές, ξυλοδαρμούς, αλλά και φραστικές επιθέσεις, βρισιές, προσβολές, απειλές και εκβιασμούς. Επίσης, μπορεί να εκδηλωθούν με την καταστροφή ή την κλοπή προσωπικών αντικειμένων, αλλά και τον αποκλεισμό και την απομόνωση από παρέες, ομαδικά παιχνίδια και κοινωνικές δραστηριότητες. Επιπλέον, μπορούν να πάρουν μορφή σεξουαλικής παρενόχλησης και κακοποίησης. Τα μικρότερα παιδιά εκφράζουν τη βία τους περισσότερο με το σώμα τους, σταδιακά κι όσο μεγαλώνουν εκδηλώνονται με πιο συγκαλυμμένες μορφές βίας όπως είναι η απομόνωση και η υπονόμευση. Η σχέση εκφοβισμού στηρίζεται στην ανισότητα δύναμης θύτη και θύματος, όπου ο μιν πρώτος κάνει κατάχρηση της δύναμής του, το δε θύμα δεν χρησιμοποιεί καθόλου τη δική του. Σημαντικό ρόλο στην επιβολή βίας και τη διαιώνισή της παίζουν και οι παρατηρητές με τη στάση τους (Τσιάντης, 2010).

Οι σύγχρονες αντιλήψεις στους παιδαγωγικούς και ειδικότερα στους εκπαιδευτικούς κύκλους σε παγκόσμιο επίπεδο εστιάζουν στην συστηματική προσέγγιση σε θέματα συγκρούσεων όπως: επιθετικότητα, φιλονικία, εκφοβισμό, ένταση, καθώς αποδεικνύεται ότι οι συνέπειές τους είναι πολύ πιο σοβαρές από ότι στην αρχή είχε θεωρηθεί και δεν αφορούν μόνο τους εμπλεκόμενους μαθητές και τις οικογένειές τους αλλά και όλη τη σχολική κοινότητα (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2000).

Πρωτοποριακό έργο στον τομέα αυτό θεωρείται το ερευνητικό έργο του Dan Olweus (1996), που πραγματοποίησε στις Σκανδιναβικές χώρες τη δεκαετία του '70. Η έρευνα αυτή που πραγματοποιήθηκε σε σχολεία, επιβεβαίωσε την ύπαρξη του προβλήματος, εξέτασε τη συχνότητα εμφάνισής του, τις συνέπειές του στους εμπλεκόμενους και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι με κατάλληλα σχεδιασμένες παρεμβάσεις μπορεί να μειωθεί ως και 50%.

Ακολούθως πραγματοποιήθηκαν έρευνες σε πολλές χώρες όπως η Μ. Βρετανία, οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Αυστραλία και η Ισπανία. Στην Ελλάδα οι έρευνες διεξήχθησαν από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο αλλά και άλλους φορείς όπως η Ε.Ψ.Υ.Π.Ε η οποία και δημιούργησε το πρόγραμμά της «STOP! στην ενδοσχολική βία». Από τις παραπάνω έρευνες ροέκυψαν γνώσεις και εμπειρία τόσο για τις αιτίες και τις συνέπειες της επιθετικότητας, όσο και για τους τρόπους παρέμβασης για την αντιμετώπισή της από το κοινωνικό περιβάλλον αλλά και την εκπαιδευτική κοινότητα (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2000).

Στα προγράμματα παρέμβασης εφαρμόζεται η Κοινωνική – Οικολογική προσέγγιση, μια ολιστική προσέγγιση που έχει στόχο την αλλαγή κλίματος του σχολείου, ώστε να πάψει να αναπαράγει βία. Οι παρεμβάσεις αφορούν όλους τους εμπλεκόμενους δηλ. το σχολείο, την τάξη, τον εκπαιδευτικό, τους μαθητές, τους γονείς και ολόκληρη την τοπική κοινωνία. Ο ρόλος του αποτελεσματικού σχολείου ως

γνωστόν είναι να «αφουγκράζεται» τις ανάγκες των παιδιών και να τα στηρίζει δημιουργώντας ένα πλαίσιο επικοινωνίας, κατανόησης και φροντίδας, δίνοντας έμφαση όχι μόνο στη μετάδοση γνώσεων αλλά και στο συναισθηματικό κλίμα που επικρατεί στο σχολείο και στα μέλη που απαρτίζουν τη σχολική κοινότητα (Τσιάντης, 2012).

Το σχολείο αποτελεί το πιο φυσικό περιβάλλον, όπου μπορούν να εφαρμοστούν προληπτικά παρεμβατικά προγράμματα, αφού συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό παιδιών τα οποία βρίσκονται σε ευαίσθητες περιόδους της διαμόρφωσης και της ανάπτυξής τους (Θάνου, 2009). Έχει αποδειχθεί δε ότι: ο σχεδιασμός και η υλοποίηση παρεμβατικών προγραμμάτων που έχουν στόχο την προαγωγή της ψυχοκοινωνικής υγείας των μαθητών αποτελούν τα περισσότερο επιτυχημένα μοντέλα πρωτογενούς και δευτερογενούς πρόληψης.

Το πρόγραμμα στηρίχθηκε στα ερευνητικά ευρήματα που σχετίζονται με παρεμβατικά προγράμματα σε σχολικά περιβάλλοντα για την ενδοσχολική βία και τον εκφοβισμό, (Τσιάντης, 2010). Επίσης αξιοποίησε τα βιβλιογραφικά δεδομένα που προκύπτουν από παρεμβατικά προγράμματα συναισθηματικής αγωγής σε σχολικά περιβάλλοντα (Barrett, P. Webser – Lowry, H. & Turner, C. 2000, Barrett, P.M. & Ollendick, T.H. 2004, Barrett, P.M., Lock, S., & Farrell, L. 2005, Kendall, P. C. 1992, Kendall, P.C. (2000), Seligman, M. 1990 & 1995, Stallard, P. 2002a, Zafiropoulou M. & Thanou A. 2007, Θάνου Α. 2009, Χαμόγελο του Παιδιού, 2013, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Επιθετικότητα στο Σχολείο, 2000).

Τέλος έλαβε υπόψη τις αναπτυξιακές δυνατότητες της προσχολικής ηλικίας (Cole, M. & Cole, S.R., 2002), τις ανάγκες της πειραματικής ομάδας, αλλά και τα Προγράμματα Σπουδών του Ελληνικού Νηπιαγωγείου (Ν.Π.Σ., 2011) .

ΨΥΧΟΜΕΤΡΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ – ΑΥΤΟΑΝΑΦΟΡΕΣ ΠΑΙΔΙΩΝ

Με βάση το γνωστικό μοντέλο (cognitive model) σύμφωνα με το οποίο τα σενάρια θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να ανιχνεύσουν τα γνωστικά σχήματα (cognitive shemata) των παιδιών, εκμαιεύοντας στοιχεία σχετικά με το τι σκέφτονται (thoughts), πως νοιώθουν (feelings) και τι σκοπεύουν να κάνουν (behavior) σχετικά με το σενάριο (important event) και λαμβάνοντας υπόψη τις οδηγίες και τις διαπιστώσεις των Aldridge & Wood (1998) οι οποίοι έχουν ασχοληθεί επισταμένως με τις συνεντεύξεις των παιδιών, κατασκευάστηκαν από την ερευνητική ομάδα και δόθηκαν στα παιδιά δυο μη εικονογραφημένες ημιτελείς ιστορίες προς ολοκλήρωση.

Οι δυο ιστορίες είχαν τη μορφή ημι – δομημένης συνέντευξης ως μετα-αφηγηματική διαδικασία, οι οποίες αποτέλεσαν τα ψυχομετρικά εργαλεία του ερευνητικού παρεμβατικού μας προγράμματος. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τις εξής ιστορίες:

α) Ημιτελής ιστορία με άλλους πρωταγωνιστές

Σήμερα το πρωί καθώς ερχόμουνα εδώ στο νηπιαγωγείο σας, συνάντησα στο δρόμο τις γάτες της γειτονιάς μου, τη Μιαουρίτα, τον Κεμάλ και την Τιτίκα.

Η Μιαουρίτα με τον Κεμάλ έπαιζαν κυνηγώντας γύρω γύρω τις ουρές τους. Η Τιτίκα πλησίασε κι αυτή για να παίξει μαζί τους. Τότε η Μιαουρίτα της λέει:

- *Εσύ δεν παίζεις μαζί μας φύγε....*

- *Τι νομίζεις ότι σκέφτηκε η Τιτίκα η γατούλα μόλις το άκουσε αυτό; (αντίληψη – γνώση)*
- *Πως νομίζεις ότι ένοιωσε η Τιτίκα η γατούλα όταν το άκουσε αυτό; (συναίσθημα)*
- *Τι νομίζεις ότι θα κάνει η Τιτίκα; (στάση-συμπεριφορά)*

β) Ημιτελής ιστορία με πρωταγωνιστή το ίδιο το παιδί

Καθώς φτιάχνεις ένα παζλ με πολλά κομμάτια και σου μένει λίγο ακόμα για να το τελειώσεις έρχονται δυο παιδιά το χαλάνε, γκρεμίζουν τα κομμάτια κάτω και γελούν μαζί σου.

- Τι σκέφτεσαι μόλις συμβαίνει αυτό; (αντίληψη)
- Πως νοιώθεις; (συναίσθημα)
- Τι θα κάνεις; (στάση - συμπεριφορά)

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Το πρώτο δεκαήμερο του Φεβρουαρίου 2013 πραγματοποιήθηκε η αρχική αξιολόγηση του δείγματος συνολικά (**TIME I**). Στη συνέχεια, οι πειραματικές- ομάδες στόχος παρακολούθησαν το παρεμβατικό πρόγραμμα «Τα μυστικά του ουράνιου τόξου», το οποίο διήρκεσε από 12 Φεβρουαρίου μέχρι τις 30 Μαΐου 2013 (**TIME II**). Τέλος μετά την ολοκλήρωση του παρεμβατικού προγράμματος, επαναλήφθηκαν οι αρχικές αξιολογήσεις (post - test) οι οποίες ολοκληρώθηκαν μέσα στο πρώτο δεκαήμερο του Ιουνίου 2013 (**TIME III**). Επιδίωξη και στόχος του ερευνητικού προγράμματος είναι οι ίδιες αξιολογήσεις να επαναληφθούν κατά το πρώτο δεκαήμερο του Οκτωβρίου 2013 στο πλαίσιο του εξάμηνου επανελέγχου (six months follow up) επί του συνολικού δείγματος (**TIME IV**). Επιπλέον, μετά το πέρας του προγράμματος δόθηκε από τις νηπιαγωγούς ένα ερωτηματολόγιο με σκοπό την αξιολόγησή του από τα παιδιά.

Οι απαραίτητες δράσεις που έλαβαν χώρα στη σχολική μας μονάδα προκειμένου να υλοποιηθεί το πρόγραμμα, ήταν η ανακατανομή των τμημάτων καθώς και η έναρξη της λειτουργίας της Σχολής Γονέων σε εβδομαδιαία βάση στο χώρο του Νηπιαγωγείου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Για την υλοποίηση των προαναφερόμενων στόχων του προγράμματος, σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν 16 παρεμβάσεις υπό τη μορφή εργαστηρίων για μαθητές προσχολικής ηλικίας διάρκειας 45' σε προκαθορισμένες και σταθερές ημέρες της εβδομάδας (Τρίτη και Πέμπτη). Κάθε παρέμβαση σχεδιάστηκε με σαφή στοχοθεσία, μεθοδολογία και υλικά.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Οι τεχνικές - μεθοδολογικές προσεγγίσεις που ακολουθήθηκαν στην υλοποίηση του προγράμματος ήταν η διαμόρφωση ομάδας, η παρουσίαση, η εμπνύχωση, η εικαστική έκφραση, ο διάλογος, το ζωντάνεμα της κούκλας, η αφήγηση (ψηφιακή – συμβατική), τα παιχνίδια ρόλων, η μίμηση προτύπου, η αξιοποίηση των ΤΠΕ και οι ασκήσεις ενσυναίσθησης και φαντασίας.

Το δείγμα μας αποτελούνταν από την πειραματική ομάδα που εφάρμοσε το πρόγραμμα (Νηπιαγωγείο με δυναμικό 50 παιδιά αρχικά και 47 τελικά) και την ομάδα ελέγχου που έλαβε χώρα στο ερευνητικό πρόγραμμα (2 Νηπιαγωγεία με 45 παιδιά).

ΤΙΤΛΟΙ - ΣΤΟΧΟΘΕΣΙΑ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΩΝ:

1^η Παρέμβαση: Συνεπιβάτες στη χώρα του ουράνιου τόξου

Στόχοι: 1) Να κατανοήσουν τα νήπια την έναρξη του παρεμβατικού προγράμματος. 2) Να ενισχυθεί το κλίμα εμπιστοσύνης. 3) Να οικοδομήσουν την προσωπική τους ταυτότητα.

2^η Παρέμβαση: Το ταξίδι μας συνεχίζεται

Στόχοι: 1) Να ενισχυθεί το κλίμα εμπιστοσύνης και ασφάλειας μεταξύ των μελών της ομάδας. 2) Να διατυπωθούν οι βασικοί κανόνες για την λειτουργία της ομάδας να εξασφαλιστεί η συναίνεση των παιδιών και να υπογραφεί το συμβόλαιο.

3^η Παρέμβαση: Η Μόνα σε καινούργιο σχολείο

Στόχοι: 1) Να δοθεί η δυνατότητα στα παιδιά να κατανοήσουν το φαινόμενο του εκφοβισμού και της βίας στο σχολείο μέσα από μια μικρή ιστορία. 2) Να εκφραστούν σχετικά με το περιεχόμενο της ιστορίας μέσα από δημιουργίες.

4^η Παρέμβαση: Τα μπαλόνια της φιλίας

Στόχοι: 1) Να κατανοήσουν δυο αντιφατικές έννοιες: την διχόνοια και τη συνεργασία μέσα από το σενάριο μιας μικρής ιστορίας. 2) Να εκφραστούν μέσα από το παιχνίδι και τα εικαστικά.

5^η Παρέμβαση: Δεν πειράζει να είσαι διαφορετικός

Στόχοι: 1) Να αποκτήσουν την δεξιότητα να εντοπίζουν τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ τους. 2) Να ενθαρρυνθεί η αποδοχή της διαφορετικότητας των ατόμων.

6^η Παρέμβαση: Είσαι διαφορετικός, είμαι διαφορετικός, είμαστε μοναδικοί.

Στόχοι: 1) Να ενισχυθεί η δυνατότητα των παιδιών να εντοπίζουν ομοιότητες και διαφορές στην ομάδα. 2) Να καλλιεργηθεί η δυνατότητα να χρησιμοποιούν αλληλοσυμπληρωματικά και δημιουργικά τη διαφορετικότητα.

7^η Παρέμβαση: Ας μιλήσουμε για συναισθήματα!

Στόχος: Αναγνώριση, έκφραση, εντοπισμός βασικών – πρωτογενών συναισθημάτων.

8^η Παρέμβαση: Φύγε... Φόβε... Φύγε!!

Στόχος: Αναγνώριση, έκφραση, εντοπισμός των φοβικών συναισθημάτων.

9^η Παρέμβαση: Που βρίσκεται ο δικός σου φόβος; Φοβούλης- Φόβος- Φοβάρας

Στόχος: Να εμβολιαστούν τα νήπια με την ιδέα ότι ο φόβος μπορεί να αξιολογηθεί από τα ίδια.

10^η Παρέμβαση: Μιλώ για συναισθήματα!!

Στόχος: Να αναγνωρίζουν και να εκφράζουν τα δευτερογενή συναισθήματα.

11^η Παρέμβαση:

Στόχος: Να ενδυναμωθεί η ομάδα μας, να ενισχυθεί η ενσυναίσθηση.

12^η Παρέμβαση: Εγώ για σένα εσύ για μένα!

Στόχος: Να ενδυναμωθεί η ομάδα μας, να ενισχυθεί η ενσυναίσθηση.

13^η Παρέμβαση: Έμφυλη ετερότητα

Στόχοι: Να συζητηθούν τα έμφυλα στερεότυπα που αναδύθηκαν και να ενισχυθούν οι έμφυλες σχέσεις.

14^η Παρέμβαση : Το δικό μας πανό

Στόχοι: Να αξιοποιηθούν οι γνώσεις των νηπίων για τον εκφοβισμό και τη βία στο σχολείο σε εικαστικές ή άλλες δημιουργικές δραστηριότητες.

15^η Παρέμβαση: Το τραγούδι μας

Στόχος: Να εκφραστούν τα νήπια μέσα από το τραγούδι.

16^η Παρέμβαση: Η ιστοριογραμμή των παρεμβάσεων – οι αποσκευές μας

Στόχος: Να γίνουν συνδέσεις με τη συνολική εμπειρία του προγράμματος μέσα από την συμβολική αναπαράσταση κάθε παρέμβασης.

Κλείσιμο: Εργαστήριο αφήγησης και θεατρικής τέχνης

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Η αξιολόγηση είναι κάτι παραπάνω από αναγκαίο και αναπόσπαστο κομμάτι ενός τέτοιου πιλοτικού προγράμματος αντιμετώπισης της Σχολικής Βίας και του Εκφοβισμού και έχει ως σκοπό τη βελτίωσή του και κατά συνέπεια την αναδιαμόρφωσή του. Συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκε αξιολόγηση στα εξής επίπεδα.

Σε πρώτη φάση έγινε η αρχική αξιολόγηση και ακολούθησε διαμορφωτική αξιολόγηση, η οποία πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του προγράμματος. Η διαμορφωτική αξιολόγηση έγινε σε κάθε παρέμβαση με περιγραφικό τρόπο σε δυο επίπεδα (της επίτευξης στόχων και του ρόλου των νηπιαγωγών) από την επιστημονική ομάδα, καθώς υπήρξε συστηματική καταγραφή κάθε παρέμβασης με κάμερες web.

Το πρόγραμμα ολοκληρώθηκε με την τελική αξιολόγηση (συνέντευξη από τα παιδιά). Επίσης, δόθηκε ερωτηματολόγιο από τις Νηπιαγωγούς στο πλαίσιο ανίχνευσης των γνώσεων – δεξιοτήτων, αλλά και των συναισθημάτων - εντυπώσεων των παιδιών σε σχέση με το πρόγραμμα στο τέλος του σχολικού έτους και περίπου ένα μήνα μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος.

Το ερωτηματολόγιο δημιουργήθηκε με σκοπό να απευθυνθεί μόνο στα νήπια, όμως δόθηκε και σε δύο προνήπια αρχικά. Ο τρόπος που έδιναν τις απαντήσεις και η ευκολία κατάκτησης – απόδοσης εννοιών – συναισθημάτων, ώθησε τις νηπιαγωγούς να το χρησιμοποιήσουν σε όλη την ομάδα. Ακόμη, πραγματοποιήθηκε αξιολόγηση της σχολής γονέων με ερωτηματολόγιο. Θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα η επιτακτική ανάγκη τακτικών συναντήσεων ανατροφοδότησης της επιστημονικής ομάδας που αναδύθηκε κατά τη διάρκεια υλοποίησης του προγράμματος.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Το πρόγραμμα στόχευε στην αλλαγή στάσης και συμπεριφοράς των μαθητών, λαμβάνοντας υπόψη ότι κατά τη διάρκεια του προγράμματος αλλά και στην ολοκλήρωσή του μπορούμε να εκτιμήσουμε ευκολότερα την πρόοδο, την ποιότητα και την αποδοτικότητα, ενώ η αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας απαιτεί μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, έχουμε σημαντικότερες ενδείξεις που αποδεικνύουν την επιτυχία του συγκεκριμένου προγράμματος.

Συγκεκριμένα διαπιστώσαμε ότι τα φαινόμενα του εκφοβισμού περιορίστηκαν σημαντικά. Οι μαθητές μας βελτιώθηκαν τόσο στην αναγνώριση των συναισθημάτων τους, όσο και στην έκφραση του λόγου τους χρησιμοποιώντας πλούσιο λεξιλόγιο και τεκμηριώνοντας τις απόψεις τους. Σε περιπτώσεις εμφάνισης εντάσεων - συγκρούσεων μέσα στο σχολείο, τα ίδια τα παιδιά συνέδεαν πολύ εύκολα τη συμπεριφορά τους με τις παρεμβάσεις, πράγμα που βοηθούσε στην άμεση επίλυσή τους. Θα θέλαμε επίσης να τονίσουμε ότι έγινε εφικτή σε σημαντικό βαθμό η ανάδειξη των θετικών στοιχείων των ηγετικών προφίλ.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Οι συνεντεύξεις των παιδιών είναι υπό επεξεργασία, ωστόσο υπήρξαν κάποιες γενικές πληροφορίες και ενδείξεις που θεωρούνται αξιοσημείωτες. Σε γενικές γραμμές γίνεται εμφανές ότι σε μεγάλο ποσοστό των παιδιών (νηπίων) τόσο κατά την πρώτη φάση, όσο και κατά τη δεύτερη των συνεντεύξεων (αρχή και τέλος προγράμματος) υπήρξε σύγχυση ανάμεσα σε αντίληψη-γνώση, με τη στάση που θα τηρούσαν στο περιστατικό που γινόταν αναφορά. Επίσης υπήρχε σύγχυση, αλλά σε μικρότερο ποσοστό, ως προς την αντίληψη – γνώση σε σχέση με το συναίσθημα που ένιωθαν. Θα πρέπει ακόμη να σημειώσουμε ότι το συναίσθημα που κυριάρχησε στις απαντήσεις τους ήταν αυτό της λύπης, ενώ μικρό ποσοστό κατέλαβε και το συναίσθημα του θυμού.

Αξίζει επιπλέον να σημειωθεί ότι η στάση των παιδιών στην πρώτη φάση (αρχή) ήταν ηττοπαθής ή στην καλύτερη περίπτωση απαιτούσε τη διαμεσολάβηση ενήλικα, ενώ στη δεύτερη φάση ήταν ελαφρώς διαφοροποιημένη μιας και το θύμα διευθετούσε το πρόβλημα μόνο του ή στην έσχατη περίπτωση προσέφευγε στη βοήθεια του ενήλικου.

Τα προνήπια τόσο στην πρώτη όσο και στη δεύτερη φάση απαντούσαν σχεδόν όλα μόνο στο συναίσθημα που όπως και στα νήπια κατά κυρίαρχο λόγο ήταν η λύπη και σε μικρότερο ποσοστό ο θυμός.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Το ερωτηματολόγιο κατέδειξε χρήσιμα συμπεράσματα τόσο για την αποτελεσματικότητα του Προγράμματος, όσο και για τις εντυπώσεις και τα συναισθήματα των παιδιών ως προς αυτό. Φάνηκε λοιπόν ότι το ταξίδι με την Ίριδα ήταν ευχάριστο για όλα τα παιδιά (νήπια-προνήπια), μόνον ένα πολύ μικρό ποσοστό ανέφερε ότι βαριόταν κατά τη διάρκεια των συζητήσεων, ενώ ελάχιστα παιδιά ανέφεραν ότι ντρεπόντουσαν να κάνουν ανακοινώσεις.

Ενθαρρυντικό θεωρούμε ότι η μεγάλη πλειοψηφία των παιδιών θυμόταν τόσο τους σταθμούς, όσο και τα μηνύματα που επεξεργαστήκαμε σε κάθε σταθμό.

Αξιοσημείωτο επίσης είναι ότι το ταξίδι ταυτίστηκε με ευχάριστα συναισθήματα, όμορφες λέξεις και έντονα χρώματα, διαπιστώθηκε δε ότι αναπτύχθηκε συναισθηματικό δέσιμο με την Ίριδα (το ψαράκι μαςκότ) και της ζήτησαν να επισκεφθεί πάλι το σχολείο μας.

Το ταξίδι-παρέμβαση που είχε την μεγαλύτερη απήχηση στα παιδιά και συγκέντρωσε τις περισσότερες προτιμήσεις ήταν «Η Μόνα η Χελώνα», ένα παραμύθι της Εταιρείας Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε), σε ηλεκτρονική μορφή.

Οι φράσεις και οι λέξεις που κατακτήθηκαν από τα παιδιά ήταν:

- τα χέρια και τα πόδια είναι για καλό σκοπό
- οι λέξεις δεν είναι για να πληγώνουν
- συνεργασία.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Σήμερα παρατηρείται ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για την ποιότητα των προγραμμάτων για παιδιά και συνοδεύεται από ποικίλους προβληματισμούς. Οι προβληματισμοί αυτοί κατά το πλείστον έχουν να κάνουν με τη θεωρητική υποδομή και τις φιλοσοφικές αρχές, τις οποίες τα προγράμματα αυτά υιοθετούν (Παραμυθιάτου, 2011). Ωστόσο, προγράμματα για τη διαχείριση της ενδοσχολικής βίας σε προσχολικά περιβάλλοντα δεν φαίνεται να έχουν πραγματοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό ούτε να υπάρχει αντίστοιχη βιβλιογραφία.

Για να επιτευχθούν στο μέγιστο βαθμό οι στόχοι ενός τέτοιου προγράμματος, πρέπει αυτό να λάβει ολιστικό χαρακτήρα. Απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία του έκβαση είναι επίσης να υπάρχει καθολική βούληση από τους εκπαιδευτικούς και κοινή αντίληψη για το τι είναι εκφοβισμός.

Σύμφωνα με το μοντέλο του Νορβηγού καθηγητή Dan Olweus (1996) στα αποτελεσματικά προγράμματα πρέπει:

- τα σχολεία να είναι μέρος του κοινωνικού συστήματος
- να υπάρχει ολιστική προσέγγιση σε επίπεδο σχολείου
- στις δράσεις σε επίπεδο παρέμβασης να εμπλέκονται το σχολείο, οι τάξεις, οι εκπαιδευτικοί, οι μαθητές, οι γονείς, η κοινότητα.

Συνεπώς, σε ένα σχολείο ανοικτό και συνδεδεμένο με την τοπική κοινότητα, οι εκπαιδευτικοί προκειμένου να υλοποιήσουν ένα αποτελεσματικό παρεμβατικό πρόγραμμα για τη σχολική βία και τον εκφοβισμό, επιμορφώνονται, καταγράφουν, συναποφασίζουν, δεσμεύονται, ετοιμάζουν σχέδιο δράσης και αξιολογούν τα αποτελέσματα.

Για το συγκεκριμένο πρόγραμμα εκτιμούμε ότι, για να υπάρξει καλύτερη αποτελεσματικότητα του προγράμματος και παγίωση θετικών συμπεριφορών μέσα από την εμπέδωση γνώσεων και στάσεων που κατέκτησαν τα παιδιά κατά τη διάρκειά του, θα πρέπει

- Να υπάρξει συνέχιση του προγράμματος με ανάλογες δραστηριότητες στα παιδιά του Νηπιαγωγείου που παρέμειναν (νήπια φετινής χρονιάς).
- Να υπάρξει συνέχιση του προγράμματος με ανάλογα προσαρμοσμένες δραστηριότητες και στα παιδιά που έφυγαν και πήγαν στην πρώτη τάξη του Δημοτικού Σχολείου.
- Να υπάρξει μόνιμη συνεργασία μεταξύ Νηπιαγωγείου και Δημοτικού για την επέκταση του προγράμματος σε τάξεις του Δημοτικού.

Γενικότερα:

Το υλικό που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του συγκεκριμένου ερευνητικού προγράμματος μπορεί να αποτελέσει μέρος ενός ευρύτερου εκπαιδευτικού «πακέτου» για την προσχολική αγωγή σε θέματα συναισθηματικής ανάπτυξης για την πρόληψη, αλλά και την διαχείριση συγκρούσεων και φαινομένων της σχολικής βίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aldridge M. & Wood J. (1998). *Interviewing Children: A Guide for Child Care and Forensic Practitioners*, N.Y: Wiley.

Barrett, P. Webser-Lowry, H. & Turner, C. (2000). *Friends for children workbook*. Australian Academic Press.

Barrett, P.M. & Ollendick, T.H. (2004). *Handbook of Interventions that Work With Children and Adolescents: From Prevention to Treatment*. London: Vivian Ward Psychology Publishing.

Barrett, P.M., Lock, S., & Farrell, L. (2005). Developmental differences in universal preventive intervention for child anxiety. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 10(4), 539-555.

Cole, M. & Cole, S.R. (2002). *Η ανάπτυξη των παιδιών: Γνωστική και Ψυχοκοινωνική Ανάπτυξη κατά τη Νηπιακή και Μέση Παιδική Ηλικία*. (Ζ. Μπαμλέκου, Επιμ., Μ. Σόλμαν, Μετ.). Β' Τόμος. Αθήνα: Τυπωθήτω Γιώργος Δαρδανός.

Θάνου, Α. (2009). Το ψάρι που προσπαθεί: ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα συναισθηματικής αγωγής για παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής αγωγής. Αθήνα: Πατάκης.

ΥΠΕΠΘ (2000). Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Επιθετικότητα στο Σχολείο.

Kendall, P. C. (1992). *The Coping Cat workbook*. Ardmore, PA: Workbook Publishing.

Kendall, P. C. (2000). *Cognitive-behavioral therapy for anxious children therapist manual*, 2nd edition. Ardmore, PA: Workbook Publishing.

Olweus, D. (1996). Bully/ Victim Problems in School. *Prospects*.

Παραμυθιάτου, Μ. (2011). Διοίκηση- ηγεσία στο Νηπιαγωγείο. Η συμβολή της Προϊσταμένης στην εφαρμογή του Αναλυτικού Προγράμματος, Σύρος: Today/ media group.

Πρόγραμμα Σπουδών για το Νηπιαγωγείο (2011).

Seligman, M. (1990). *Learned Helplessness*. New York: Pocket Books.

Seligman, M. (1995). *The Optimistic Child*. Harper Perennial: New York.

Stallard, P. (2002). *Think Good-Feel Good*. Chichester UK: John Wiley.

Τσιάντης, Ι. (επιμ.) (2010) *Δραστηριότητες στην τάξη για την πρόληψη του εκφοβισμού και της βίας μεταξύ των μαθητών. Εγχειρίδιο εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης*, Ε.Ψ.Υ.Π.Ε.

Zafiropoulou, M. & Thanou, A. (2007). Laying the foundations of well being: A creative psycho-educational program for young children. *Psychological Reports*, 100, 136-146.

Χαμόγελο του Παιδιού (2013). Διαδραστικό εργαλείο για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού. Αθήνα.

Στοιχεία επικοινωνίας:

Διονύσιος Μεσάρης, dmessaris5@gmail.com

Μαρκέλλα Παραμυθιώτου, paramithiotou@gmail.com